

UNIVERSITAT DE BARCELONA

ACTE INAUGURAL DEL CURS 1985 - 1986

CELEBRACIÓ DEL CENTENARI DE
MANUEL MILÀ I FONTANALS
(1818 - 1884)

DISCURSOS COMMEMORATIUS
PER
JOAQUIM MOLAS I MARTÍ DE RIQUER

1 D'OCTUBRE DE 1985
BARCELONA

RR-958

BIBLIOTECA DE LA UNIVERSITAT DE BARCELONA

0701461936

RR-858

UNIVERSITAT DE BARCELONA

substitució }
ACTE INAUGURAL DEL CURS 1985 - 1986

total }
CELEBRACIÓ DEL CENTENARI DE
MANUEL MILÀ I FONTANALS
(1818 - 1884)

DISCURSOS COMMEMORATIUS
PER
JOAQUIM MOLAS I MARTÍ DE RIQUER

1 D'OCTUBRE DE 1985
BARCELONA

MILÀ I LA RENAIXENÇA

PER

JOAQUIM MOLAS

MILÀ I LA RENAIXENÇA

Un any abans de morir, Milà, que, per commemorar la vint-i-cinquena convocatòria floral, havia estat nomenat de nou president del consistori, preparà, per complir amb les obligacions del cas, un «petit capítol d'història literària» que, en conjunt, és un esplèndid balanç de les causes de la Renaixença i, a la vegada, una valoració dels seus resultats literaris i una proposta global del programa. Quina trajectòria, la seva, però, des de les primeres formulacions teòriques fins aquesta darrera! De fet, Milà, que nasqué quan el moviment tot just apuntava i que morí quan ja era un fet hegemònic, constitueix un veritable paradigma de moltes de les seves troballes i contradiccions.¹ En efecte: Milà, com alguns dels seus amics i, més en concret, com Pi-ferrer, Rubió i Llorens, col·laborà, des de molt jove, en el moviment impulsat, entre d'altres, per Capmany, Martí d'Eixalà i el grup de l'«Europeo» i que, a grans trets, consistí en el renaixement de la literatura i dels estudis filosòfics, en la recuperació del passat medieval i, finalment, en la defensa del patrimoni popular d'usos jurídics, literaris, etc., que la nova civilització industrial amenaçava de destruir. Ara: Milà, com Pi-ferrer, no sabé què fer, de moment, amb una llengua, la catalana, que trobava en boca dels antics herois i en la pràctica diària i, per tant, en les seves fonts d'informació popular. I, de manera paral·lela, amb la «nova» realitat nacional que, entre ambigüitats, descobria a poc a poc enmig de la xarxa oficial espanyola. Per contra, Rubió, de la mà d'Aribau i sense sortir de

1. Cf. Manuel Jorba, *Manuel Milà i Fontanals en la seva època*, Barcelona 1984, esp., Part. II.

les seves files, començà a dissenyar la possibilitat de resoldre algunes de les seves contradiccions més flagrants i proposà, d'una banda, la identificació de la «nova» pàtria amb la llengua catalana i, de l'altra, la restauració literària d'aquesta. Així, Milà, a través d'una aventura estrictament personal, a meitat de camí del criticisme més rigorós i dels sentiments més entranyables, es convertí en el paradigma de les relacions entre el moviment de tipus general i aquest particular de restauració literària que, al capdavant, desembocaren, tant en un cas com en l'altre, en la seva fusió. De primer, Milà donà una resposta romàntica al problema i, més exactament, a la solució rubioniana. Després, en donà una altra, més radical, d'inspiració, anava a dir, il·lustrada. Amb tot, des que, a partir dels anys 40, organitzà la seva activitat, no al voltant d'un sentiment de melangia o desengany, sinó al voltant d'una enyorança que sublimà a través de l'estudi i que, només molt de tant en tant, deixà escapar per les esclatxes d'un poema o d'un article, començà a acumular una sèrie d'idees, poques, però cada cop més definides i punyents, que, el 59, exposà reunides per primer cop i sense intenció programàtica, que, el 67, articulà en una mínima proposta, més que programàtica, elegíaca i que, finalment, el 83, donà, ja, en forma d'autèntic programa.

Romanticisme i enyorança

Així, per exemple, Milà, el 37, dedicà un poema a la seva futura muller, aleshores, una «bella niña catalana», on remarcà, simbòlicament, que duia una «blanca mantilla» i un gran llaç al davantal i on distingí clarament la llengua parlada, o «habla de la villa», de l'escripta, o «habla de trovadores». I convertí la primera en matèria, no per al cant, sinó simplement de cant, al

costat de les glòries pàtries, els costums o el paisatge.² El 40, compongué un cant al *Lenguaje lemosín*, un cant que sembla, ja, una resposta a la incipient campanya restauradora del Gaiter i, pels volts del 43, no solament ratificà aquesta resposta sinó que, a més, posà les bases del seu pensament elegíac i inicià la seva prodigiosa obra d'antiquari. En efecte: *El lenguaje lemosín*, que compongué per a un àlbum de destinació monàrquica i que, al cap de tres anys, publicà amb retocs a les pàgines de «La Verdad», recull tota la seva enyorança pel passat gloriós de la llengua i, a la vegada, manifesta la seva ferma voluntat de conservar-la i, més en concret, de fer-ho en la regió on era, una regió que, almenys per a un romàntic com Déu mana, constituïa la síntesi de tota puresa: la regió de la rusticitat i de la intimitat:

Mas el eco del torrente
que ocultan encinas altas
y sus ondas precipita
entre las peñas quebradas;
los monótonos acentos
de selvática balada;
el ruido de la cuna
que ora suena y ora para;
el festivo clamoreo
de vibradoras campanas
en lenguaje lemosino
hablarán siempre a mi alma.³

2. *El trovador del Panadés*, dins M. Milá y Fontanals, *Obras completas*, ed. de M. Menéndez y Pelayo, vol. VI, Barcelona 1895, p. 514 (si no indico el contrari, cito sempre per aquesta edició). Sobre aquest poema, cf. J. Rubió i Balaguer, *Contribució als escrits de Manuel Milà i Fontanals anteriors al 1844*, dins *Homenaje a Jaume Vicens i Vives*, vol. II, Universitat de Barcelona 1967, p. 600.

3. *El lenguaje lemosín*, «La Verdad», 3-XII-1843 (OC, VI, 525-26); cf. Rubió, *ob. cit.*, 602, n. 30.

Altrament, el 43, publicà a la mateixa revista el primer article sobre *Literatura provençal*, un article que, després d'haver fet unes observacions sobre l'ús «del antiguo idioma catalán» i d'haver denunciat les mixtificacions modernes, acaba amb una composició dialogada, un *paso*, diu, sobre l'activitat trobadoresca que, *mutatis mutandis*, presenta com una aproximació «científica».⁴ I, el mateix any i a la mateixa revista, publicà el primer dels seus poemes catalans que no és, en el fons, sinó la glossa d'un romanç popular tret de la tradició local vilafraquina.⁵ Per últim, l'estiu del 44, donà a l'«Imparcial» els dos primers articles elegíacs sobre els antics monuments, un d'ells, sobre la capella de santa Agata, i l'altre, sobre l'error de treure'ls del seu lloc natural i amuntegar-los, desinflatos com uns guants en els prestatges d'un museu (OC, IV, 32-34, 35-37).

La literatura «provincial» i els seus límits

Amb tot, Milà, que buscà sempre l'equilibri entre l'educació rebuda i la pròpia coherència interior, no proposà cap programa de conjunt fins que el moviment del Gaiter l'obligà a fer-ho. I, aleshores, més que treballar amb els interessos del seu capital d'enyorança, ho féu amb l'oposició entre llengües riques i llengües pobres i fixà, per a les darreres, uns límits molt concrets d'acció. En efecte: el 24-I-54, publicà al «Brusi»

4. *Literatura provençal*, «La Verdad», 31-XII-1843. Menéndez y Pelayo només publicà el poema final, amb la introducció en nota a peu de pàgina (OC, VI, 516-19; cf. J. Roig i Roqué, *Bibliografía d'en Manuel Milà i Fontanals*, Barcelona 1913, p. 25, núm. 23).

5. *La font de Melior*, «La Verdad», 10-XII-1843 (OC, VI, 427-28); sobre els diversos usos que Milà féu del romanç popular «El fill del rei», cf. Jorba, *ob. cit.*, 65, 221.

un article on, a propòsit del viatge a París d'un felibre, plantejà la possibilitat de fer una literatura amb cara i ulls que tenen les llengües que, com el provençal o el català, han esdevingut, per diverses raons, «provinciales, y en parte olvidadas o corrompidas». Milà, segons diu, reconeix totes les virtuts creadores de les llengües maternes i no s'espanta davant del fantasma de la restauració; ara, per a elles, només admet l'estudi arqueològic del passat i una producció moderna d'inspiració popular i, més exactament, tradicional, de tema humorístic i, eventualment, de tema polític:

Inspírese pues el poeta por medio de la poesía popular que no es la de los Vallfognos ni los Goudouls y devuelva en su misma lengua al pueblo (al verdadero pueblo, al pueblo de la tradición) lo que da de sí el mismo pueblo, pero ennoblecido y purificado. Concebimos también una poesía cómica, popular en el sentido grosero de esta palabra y que no sea dado traducir a idioma alguno, y tal vez no faltaría algún reciente ejemplo en composiciones de nuestro dialecto que fueron en su tiempo sólo celebradas como expresión de los odios políticos (OC, IV, 173-74).

I afegeix:

Pero encerrar en los rústicos y accidentales modismos de los dialectos locales, pensamientos filosóficos, cosmopolitas, universales, nos parece exigir de una aldeana la expresión propia de las *Meditaciones* de Lamartine o del *Ideal* de Schiller (OC, IV, 174).

No sé si amb la idea de justificar o de completar aquestes idees, Milà realitzà al llarg de l'any, i en el

mateix diari, una petita campanya a través de la qual dedicà articles a algunes de les figures més eminents del renaixement modern: «El Europeo» (2-II), Cabanyes (25 i 29-IV) i Capmany (20 i 29-IV). Una campanya que, de fet, havia començat, el 51, amb un pròleg excellent sobre la poesia de Piferrer, Carbó i Semís i que, el 56, acabà amb un article sobre *Bastero, filólogo catalán* (9-II). A més, el 54, publicà, també al «Brusi», una ressenya sobre els antics Jocs Florals (5 i 13-VII), que constitueix una resposta explícita a un article de Bofarull on demanava la restauració floral,⁶ i llegí a l'Acadèmia de Bones Lletres algunes de les seves proses llegendàries més brillants.⁷ I, finalment, el 56, donà aquestes proses al diari i hi reimprimí, de manera prou significativa, el romanç sobre *El lenguaje lemosín* (24-X).

Cap a l'elegia d'un món perdut

Cinc anys després d'aquesta campanya tan radical, però, Milà ja intervingué, amb el vell poema del 43 i amb un altre de nou dedicat a *Montserrat*, en les dues antologies de *Trobadors* i, sobretot, en les gestions encaminades a restaurar els Jocs, en el disseny del seu programa amb la introducció d'una clàusula decisiva, la del monolingüisme, i amb el discurs que, com a president, pronuncià en l'obertura de l'acte. Sens dubte, Milà, perquè l'ocasió ho requeria, posà en la base de les seves reflexions, no, com en l'article del 54, l'oposició entre llengües pobres i riques, sinó el capital d'enyorança que, aleshores, havia deixat de banda. I penso que sense trair-se massa, justificà amb

6. A. de Bofarull, *Restablecimiento de los Juegos Florales*, «Diario de Barcelona», 19-V-1854

7. Cf. Roig i Roqué, *ob. cit.*, 49, núm. 87.

timidesa la restauració a través de cinc punts que resumeixen bona part de les seves idees disperses: 1) l'interès per la història; 2) «pels noms expressius, si be aspres á voltas, de nostres héroes, de nostras poblacions y territoris»; 3) pels vells edificis que «ha acabat de embellir la ma del temps» i que són enderrocats; 4) per «las bonas y vellas usansas y los vestits propis de la provincia» que són «substituhits per una lletja y freda uniformitat»; 5) per una llengua i, més exactament, per una hipotètica llengua d'oc, que «ab noms diversos pero ab varietats sols secundarias», era, com ja havia estat per Aribau, llengua de reis, savis i poetes i, ahora, llengua de la intimitat. De tota manera, la restauració floral, l'entengué, no com una via oberta a unes grans perspectives de futur, sinó com un mer «refugi» de la llengua. Una llengua que només ocupa un lloc «en un recó» del pit i que no comporta ni perills de discòrdia ni «disminució del amor á la patria comuna» (OC, V, 143-144).

Així, Milà, malgrat que seguí molt de prop el moviment,⁸ no començà a participar-hi de ple fins al cap de sis anys. En efecte: el 65, es presentà per primer, i únic, cop als Jocs i ho féu, encara, amb un treball de caràcter científic i, per altre costat, començà a col·laborar en les publicacions periòdiques que, de la mà de Briz, havien sorgit al voltant de la institució: el

8. Milà, a més de preparar, per encàrrec dels Jocs, un *Projecte de ortografia catalana* (editat per Roig i Roqué, Barcelona 1915), inserí unes notes d'introducció a la literatura «provincial» catalana dins unes ressenyes dedicades a la producció «nacional» espanyola dels anys 1860-61 i 1862-63 i publicades al «Jahrbuch für englische und romanische Literatur» (OC, V, 212-13, 227-28) i, a la vegada, consagrà tot un article a l'aparició de l'*Orfaneta*, de Bofarull («Diario de Barcelona», 18-III-1863; OC, V, 158-62).

Calendari català i, poc temps després, «Lo Gay Saber», del qual fou redactor més honorífic, segons sembla, que real. I, el 67, publicà a les pàgines del primer una mena de programa-balanç en el qual no solament acceptà, anava a dir que amb orgull, els resultats de la restauració literària sinó que, a més, proposà de donar-li un sentit més ample i profund. Per a ell, la «renaixença», que, contra les previsions de «no fa gayres anys», ja compta fins i tot amb comèdies «de dolsa tristor y d'histórias vellas», prové d'unes «fonts amagadas», que, alguna dia, es poden eixugar. Els poetes i els qui, sense ser-ho, pensen com a tals «se deurían planyer més de la pérdua de las cosas antigas» i, alhora, «deurían aburrir més de cor aqueixa fallera que tenen ara las provincias d'estrafer la cort, així com la cort d'estrafer una nació estranya». I afegeix: «volém dolre'ns y anyorarnos, y després volém dir que qui no's dol y no s'anyora, podrá tenir molt enginy y muchas altres prendas, mes que'n aixó no té l'ánima de poeta». D'aquí que, oblidant, ja, del tot la confrontació lingüística i donant un sentit més general als arguments enyorívols, muntés una veritable elegia de la Catalunya perduda de tipus pagès i menestral, dels «bons usos de familia, de vehinat y d'hospedatje», de les «festas y balladas» tradicionals, dels «vestits tan ayrosos y diversificats» i de «lo verdader catalá pur y senzill y tan sentenós com lo llibre de Turmeda». «Si no fossen los campanars vells y las montanyas», exclama, «semblaría que ja no visquessem á Catalunya»! I, com a programa, a més de l'enyorança, proposà de mantenir la senzillesa i la severitat dels antics costums, l'ús i la puresa de la llengua i, finalment, «lo vestit provincial y sobretot la barretina». De fet, per a ell, la llengua i la barretina són els dos símbols de la seva Catalunya, la perduda irremissiblement o la que està a punt de perdre's (OC, V, 238-40).

Poesia i erudició

Milà, entre l'enyorança i la intervenció, inicià, un cop acabades les investigacions trobadoresques i com una lògica derivació d'aquestes, els estudis sobre llengua i literatura catalanes. I, d'altra banda, inicià l'ús científic i literari de la llengua. Ara: Milà, pel seu sentit de la coherència, realitzà el conjunt de la seva obra al marge dels ambients florals. Com a investigador, treballà, no amb els mètodes d'un Balaguer, historiador dels trobadors, ni fins d'un Aguiló, editor i collector de romanços populars, sinó amb l'asèpsia documentalista de la Il·lustració, l'historicisme filosòfic dels germans Schlegel i la rigidesa positivista de la filologia romànica. La *Ressenya* premiada als Jocs, per exemple, no solament conté una gran massa d'informació desconeguda sinó que, a més, assaja per primera vegada una periodització que, a la pràctica, ha estat vigent fins avui⁹ i, alhora, apunta una sèrie d'observacions crítiques que, com les relatives a Ausiàs March, són un prodigi de finor. Altrament, com a poeta, treballà sobre els materials aplegats per l'investigador i, a la llarga, produí una obra que, en molts d'aspectes, n'és un complement. O una extensió. Així, en una carta adreçada a un amic, confessà, a propòsit de la *Cançó del pros Bernat*, que «esta composición, inspirada por un asunto que encontré casualmente en un autor castellano del siglo XVII, nació como un episodio inesperado entre mis ocupaciones de investigación literaria».¹⁰ D'aquí que la seva producció d'aquests anys giri al voltant de

9. Cf. Joaquim Molas, *Sobre la periodització en les històries generals de la literatura catalana*, dins *Symposium in honorem Prof. M. de Riquer*, en premsa.

10. Carta a J.L. Pons i Gallarza, 9-VIII-1867 (cf. L. Nicolau d'Olwer, *Epistolari d'en M. Milà i Fontanals*, vol. I, Barcelona 1922, p. 91).

les seves tres grans línies de recerca, la trobadoresca, la del *Romancerillo* i la de la poesia heroica castellana. I d'aquí que, comparada amb la dels seus coetanis, resulti d'una gran novetat. De les tres, però, les més fecundes, no sé si per les idees defensades en l'article del 54 o per coincidir recerca i creació, foren les dues darreres. En efecte: Milà, que, per a l'obra castellana de joventut, havia manejat materials de procedència trobadoresca, només compongué, en plena maduresa, dos poemes de circumstàncies i més o menys inspirats pels models provençals: un dels dos dedicats a *Montserrat* (OC, VI, 428-29), el que comença «Oh prepotent Senyora, —oh Reyna celestial», i un altre de tipus festiu dirigit a una convenció de savis (OC, VI, 428). Un poema, el darrer, que, segons Manuel Jorba, constitueix una paràfrasi d'un *plazer* que Jean de Nostradamus atribuï a Frederic Barbarroja.¹¹ Per contra, la part més important són poemes d'inspiració popular i, accidentalment, de to festiu. Així, compongué una cançó de to nadalenc (OC, VI, 451), una mena de *pastorela* que titulà *Poqueta cosa* (OC, VI, 457-58),¹² una «improvisació festiva» dedicada al primer historiador del comte Arnau, mossèn Parasols (OC, VI, 456-57), i, finalment, quatre romanços, tres dels quals, d'acord amb els models més significatius del *Romancerillo*, són de costums,¹³ i un altre, *Arnaldó de Beseya* (OC, VI, 444-448), una història d'amor que, a meitat de camí dels de tema moresc i dels ex-vots montserratins, articula una autèntica atmosfera de misteri i melangia.

11. Jorba, *ob. cit.*, 229.

12. Sobre aquest poema, cf. J. Rubió i Balaguer, *Breve contribución a la obra literaria de Manuel Milà y Fontanals*, CSIC, Barcelona 1970, ps. 7-8.

13. A. *Montserrat* (OC, VI, 441), *Los darrers càstichs* (OC, VI, 448-50) i *Cas veritable* (OC, VI, 452-53).

Alguns dels seus passatges, com el de la fetillera o el de l'arribada al monestir, són d'una esplèndida bellesa de gravat primitiu.

Els poemes cavallerescs

Amb tot, els dos poemes de tema cavalleresc, que, per camins oposats, pretenen de reproduir els antics mecanismes de la creació llegendària, són els més poderosos i significatius. En efecte: la *Cançó del pros Bernat* (OC, VI, 429-38), a la qual, més tard, afegí un complement sobre la mort d'un dels seus protagonistes, Galind (OC, VI, 439-40), introduí dins el camp de les lletres catalanes un model èpic distint del classicitzant d'Ignasi Corrons o del primer Verdaguer i, a la vegada, dels romàntics de tipus històric, iniciats pel Gaiter i desenrotllats per Briz, Pleyan i Damas Calvet, o d'inspiració mistraliana, com *La masia dels amors*, de Briz, i els *Amors d'en Jordi i la Guideta*, del poeta de Folgueroles. Milà, en estudiar el cicle de Bernardo del Carpio, distingí tres nuclis llegendaris.¹⁴ Un de primitiu, que gira al voltant d'un personatge històric, Bernat de Ribagorça, i que uneix dos temes fonamentals, el de l'origen franc de l'heroi i el de la reconquesta, un segon, més modern, que transformà el Bernat històric en un altre de fabulós, Bernardo del Carpio, un personatge que, tanmateix, conserva alguns dels trets carolingis originaris, i un darrer que presenta, ja, un heroi absolutament espanyolitzat. Doncs bé: Milà, que descobrí la identificació dels dos Bernats, el de Ribagorça

14. *De la poesia heroico-popular castellana*, ed. de M. de Riquer-J. Molas, Barcelona 1959, ps. 193-240. Sobre els dos Bernats, l'històric i el llegendari, cf. Ramon d'Abadal, *El comte Bernat de Ribagorça i la llegenda de Bernardo del Carpio*, dins *Dels visigots als catalans*, vol. II, Barcelona 1970, ps. 311-29.

i el del Carpio, en una crònica del XVII, aplegà, per al seu poema, les dades essencials del primer i, com un vell joglar, les reelaborà amb tots els tòpics de l'epopeia romànica, des dels temàtics, com l'arribada a una ermita de dos misteriosos personatges, un d'ells moribund, el diàleg de l'heroi amb una espasa portentosa o el seu combat singular amb un gegant sarraí, fins als merament estilístics, com les fórmules d'obertura i clausura dels cants, les de precisió temporal, etc.¹⁵ Per a *La Complanta d'en Guillem* (OC, VI, 442-44), en canvi, reduí la complexitat de la vida cavalleresca a uns pocs trets caracteritzadors. O que, almenys, ho són des d'una perspectiva romàntica. I, a través d'aquesta operació, inventà uns protagonistes i una acció fabulosos. Així, convertí dos accidents del paisatge vilafranquí, una torre, la de Dela, i una serra, la d'Espill, en el llinatge dels dos protagonistes, un llinatge al qual afegí dos noms germànics plens de connotacions: èpiques, en el cas de Guillem, i morals, en el de Blanca. I, a la vegada, convertí l'acció en un simple perfil de to planyívol i sonoritat, anava a dir, gregoriana.

Milà i el grup de Vic

Milà, meitat per pròpia iniciativa i meitat per presió dels nous grups d'activistes sorgits arran de la revolució de setembre, començà a fondre al llarg dels 70, i de manera definitiva, els dos moviments, el general de renaixement i el particular de restauració. En efecte: Milà, per convicció i per història, s'identificà amb els grups d'inspiració catòlica que, després de l'experiència del 68, decidiren d'intervenir, com a tals, en els afers públics. I, sobretot, amb els que, el 78,

15. Joaquim Molas, *Els corrents literaris*, dins Ferran Soldevila, dir., *Un segle de vida catalana*, vol. I Barcelona 1961, p. 574.

confluïren en «La Veu de Montserrat» i plarejaren una campanya destinada, d'una banda, a la recristianització de Catalunya i, de l'altra, a la seva redefinició nacional. Per a Milà, el grup, malgrat alguns radicalismes, constituí la realització d'una bona part dels seus afanys. I, per al grup, Milà fou un bastió inexpugnable del catolicisme, un savi de prestigi i el cap visible d'una cultura, la catalana, en plena expansió. D'aquí que, de seguida, es produïssin, entre ells, unes relacions intenses i profundes. I que, al capdavant, les influències fossin mútues.¹⁶ Així, Milà, instigat pel grup, participà, de prop o de lluny, en algunes de les seves primeres empreses, les més decisives. El 77, per exemple, compongué un poema per a l'àlbum que Collell, per indicació de Torras i amb l'ajut de Verdaguer, aplegà en homenatge d'un papa, Pius IX, que havia gosat d'enfrontar-se a les forces diabòliques del Rissorgimento.¹⁷ Dos anys després, intervingué, com a poeta i com a figura pública, en la campanya del mil·lenari de Montserrat i de la coronació canònica de la Mare de Déu que organitzaren Sardà i Salvany, Collell i Verdaguer i que, de fet, fou la primera gran fita del seu projecte de Catalunya.¹⁸ I, per

16. Jorba, *ob. cit.*, Part III, sense destacar de manera particular les relacions de Milà amb el grup de Vic, dóna molta informació sobre les que sostingué amb J. Verdaguer i J. Torras i Bages.

17. *Homenatge á Maria Inmaculada. Corona poética en llahor de Pio IX ab poesies de divers autors catalans composta y en celebritat del XXV aniversari de la definició dogmática publicada per Mossen Jaume Collell*, Vic 1879.

18. Darrerament, s'ha produït molta bibliografia sobre la commemoració del mil·lenari i la coronació canònica; cf., entre d'altres, els treballs de conjunt: J. Massot i Muntaner, *Els creadors del Montserrat Modern*, Abadía de Montserrat 1979, pàgines 33-39; Maur M. Boix, *Montserrat 1880: «La joya del mil·lenar»*, «Serra d'Or», XXIII: 265 (1981), 631-37; J. Bonet i Baltà, *La Renaixença en la vida pastoral catalana (1878-1900)*, dins *L'Església catalana, de la Il·lustració a la Renaixença*, Abadía de Montserrat 1984, ps. 137-53.

últim, col·laborà de manera més o menys regular en l'òrgan del grup, «La Veu del Montserrat», i en d'altres empreses paral·leles o coincidents, com la «Revista popular», de Sardà,¹⁹ i el «Nacional Homenaje de las Ciencias, Letras y Artes españolas al Sacratísimo Corazón de Jesús», que promogué el qui, amb Torras, Col·lell i Verdaguer, fou el seu executor testamentari: el canonge Grau i Vallespinós.²⁰

Ideologia i literatura

«La Veu», que informà amb puntualitat de la producció milaniana i que, a l'hora de la mort, li dedicà unes belles pàgines d'homenatge, reproduí, com d'altres revistes, alguns dels seus textos més famosos, a vegades, amb una nota elogiosa de la redacció, com és el cas, per exemple, del pròleg a l'*Album pintoresch-monumental de Catalunya* (núms. 30-34, juliol-agost 1881). I, per altre costat, publicà per primer cop alguns dels seus darrers textos. Així, publicà una nova reflexió sobre la renaixença, que Col·lell batejà amb el títol de *Catalanisme* i que, segons una carta que li adreçà el 19-VI-78, «ve a ser una espècie de *índex* dels articles en què penso tractar» del moviment.²¹ De fet, Milà hi parla

19. Entre 1871 i 1884, Milà traduí, per a la «Revista», fins a 76 *Parábolas de Krummacher*; cf. Roig i Roqué, *ob. cit.*, 86-88.

20. *Nacional Homenaje de las Ciencias, Letras y Artes Españolas al Sacratísimo Corazón de Jesús. 26 Junio 1881. Tarragona*, Barcelona 1882; sobre l'homenatge, cf. provisòriament J. M. de Casacuberta-J. Torrent Fàbregas, *Epistolari de Jacint Verdaguer*, vol. III, Barcelona 1971, ps. 54-56, 122 n. 3, 226-27 n. 3.

21. L. Nicolau d'Olwer, *Epistolari d'en M. Milà i Fontanals*, vol. II, Barcelona 1932, ps. 172-73.

«de catalanisme entés de certa manera» i, en el fons, no fa sinó afinar i, en algun aspecte, ampliar o completar les idees de l'article del 67. Abans de tot, com en aquest, remarca que «molt s'ha fet y aduch molt de bo». «Un afecte que no gosava eixir dels llavis, s'ha proclamat», ja, «ab altes veus y ha conseguit que l'envoltessen y quasi'l respectessen los qui abans lo menyspreaven». Ara: Milà, també com en el 67, voldria alguna cosa més que obres literàries o històriques; «voldriam», diu, «una cosa de menos soroll y lluentó; voldriam veure més afany per la duració y guarda de les costums catalanes; que hi hagués catalanisme en la realitat y no sols en los llibres». Aquest desig, però, és, segons ell, difícil d'assolir perquè va contra «la corrent del temps» i, per tant, ningú no «té la culpa» de la pèrdua dels antics costums, «lo que vol dir á poca diferencia, que la tenim tots». Tanmateix, «alguna cosa hi ha de que no'n te la culpa la corrent del temps, ni la tenim tots, sino que la te, com se sol dir, en Pere ó en Berenguera». Per culpa de l'utilitarisme i de «lo bon to», poso per cas, ningú no ha lluitat com calia contra la prohibició de l'ús del català en les escriptures públiques, la majoria rebutja alguns mots genuïns o significatius i posa als seus fills «noms de fonts castellans (bé ó mal pronunciats) y encara americans o estrangers». Altrament, desapareix la varietat dels antics vestits i «les velles usances»: «tothom fuig del camp», «los mobles de fora van imitant á los de las ciutats», etcètera. I, davant d'aquesta situació i amb la idea de salvar tot el que encara resta, com els castellers del camp de Tarragona o la sardana de l'Empordà, proposa, com a programa, «una propaganda continua ja d'escrit y ja més de paraula, una afició en que's conegués no sols curiositat, sino respecte». Si les mesures fracassen, «no'ns deixam enganyar»: «no cantem cants de victoria, sino elegies». «Digam, finalment, que vivim de

recorts, si no volem reduhir l'ús de nostre estimada llengua á expressar solament idees que lo mateix podrian expressarse en la castellana, en la francesa ó en la llatina ó en la inventada per Sotos Ochando» (OC, V, 431-35).

Els darrers poemes

Així, Milà, per edat o per desig de coherència, amplià, o modificà, substancialment alguns aspectes de la seva doctrina. O de la seva pràctica literària. Per exemple, insinuà, ni que fos amb timidesa, una idea general de la literatura «espanyola» que, a més de la castellana, incloïa d'altres literatures «nacionals», com la catalana o la gallego-portuguesa, una idea que, més tard, fou desenrotllada per Menéndez y Pelayo i, a remolc seu, per Rubió i Lluch.²² Polemitzà amb Paul Meyer a favor de l'ús científic de la llengua catalana.²³ I, finalment, com al principi, tornà a fer servir la poesia com a instrument ideològic. O, si més no, com a vehicle dels sentiments personals. En efecte: Milà, en aquests darrers anys, obrí un veritable diàleg amb la seva joventut, a través del qual liquidà algunes obsessions pendents i per al qual utilitzà amb preferència la

22. Molas, *Sobre la periodització*, en premsa.

23. De fet, Milà creia que «entre nosaltres los treballs científics s'han d'escriure en castellá, lo qual nos ha valgut la censura d'alguns», però introduí, en aquesta regla general, més d'una excepció: utilitzà el català «perque el llibre ó la revista en que devia anar l'escrit no admitia res castellá» i, en el cas del *Sermó*, de Muntaner, publicat a la «Revue des Langues Romanes», perquè es tractava «d'un assumpte catalá» i escrivia «per una societat que's complau en recordar l'antigua germandat del provensal y de la nostra llengua» (OC, III, 268, n. 2).

llengua castellana.²⁴ I, a la vegada, obrí, per a la producció catalana, noves vies de creació que, a la fi, esbotzaren la màgia, o la cotilla, de la literatura popular. Abans de tot, compongué la primera, i única, prosa catalana dedicada a la seva muller²⁵ i traduï, de manera prou significativa, un dels grans poemes de joventut, l'*Himne matiner*, un poema amb el qual havia intentat de definir un nou gènere de poesia «destinada a expressar imàgenes aisladas, raptos poéticos sin trabazón alguna», és a dir, un gènere que separés el gra de la imaginació de la palla del pensament i que, alhora, subratllés les virtuts musicals de la paraula.²⁶ Altra-ment, compongué tres poemes de tema religiós, un d'ells, molt agressiu des del punt de vista ideològic, i els altres dos, de to més intimista. En el primer, dedicat a *Pio IX* (OC, VI, 451) i dividit en dues parts simètriques, sintetitzà la seva desolada visió del món modern i cantà la fermesa de la roca vaticana, que «no tem cap onada» i de la qual «raja la fontana del ver, del bo, del bell». I on per tot «arreu floreixen les flors d'amor y fé». Els termes apocalíptics de la primera part són impressionants:

24. Milà publicà poemes que, fins aleshores, havia mantingut inèdits (*Deseo logrado*, datat el 1846 i publicat el 1873; cf. Rubió, *Breve contribución*, 33-34), en reelaborà d'altres (*Marina*, datat el 1837 i, segons que sembla, publicat per primer cop el 1872 i, per segon, amb canvis importants, el 1883; cf. Roig i Roqué 147-48, núm. 12, Rubió, *Contribució als escrits*, 601) i, per últim, en compongué de nous que, per contrast, posen en relleu la serenitat assolida (*Otros tiempos*, OC, VI, 512-13; *Una sirena*, OC, VI, 529).

25. Rubió, *Breve contribución*, 36-38.

26. Cf. la bibliografia que dóna i els comentaris que fa Rubió a *Contribució als escrits*, 594-96.

Los pobles s'estremeixen — é intentan vans concerts!
miraulos com adoran — uns ídols sangonents:
los ídols de les rasses — qu'han de lluytar entr'ells.
La ciencia superbiosa — oblida'l dret sender;
va vomitant á dojo — contraris pensaments,
y mata la esperansa — y'ls cors omple de gel.
Domtada la natura — per mil enginys potents,
als fortunats sadolla — d'enervadors plahers...
Les turbes envejoses — gaudir volen també.

Per als altres dos, Milà, amb tòpics procedents de la literatura medieval, com el de la donzella raptada per un mal cavaller, o de la romàntica, com el de les ruïnes, ordí petites trames d'aparença idíllica i de fons, anava a dir, místic. O especulatiu. *Esperansa*, poso per cas, no és sinó l'allegoria de l'ànima, que, arrabassada de la mansió del pare pel pecat i després d'haver-se alliberat d'aquest, busca amb fervor el lloc d'origen.²⁷ I *Un temple antich* (OC, VI, 454-55), un prodigiós apunt de meditació que, sense massa esforç, podria fer pensar en alguns dels poemes més famosos de Verdaguer.

«*El despertar del sentit nacional*»

Finalment, Milà, als vint-i-cinc anys de la restauració dels Jocs, realitzà la definitiva síntesi dels dos moviments i, des de la seva perspectiva, elaborà un nou programa-balanç que, d'una banda, és una veritable justificació històrica de les seves successives actituds i, de l'altra, un resum ampliat de les seves idees centrals i que, per tant, pot servir per acabar la meua modesta

27. *Esperansa*, «*Revue des Langues Romanes*», IV (1877), 278-79. Reprod. dins M. Milà i Fontanals, *Obres Catalanes*, Barcelona 1908, ps. 319-20.

intervenció en aquest acte acadèmic. En efecte: per a ell, la «renaixensa», més que un fenomen local, fou un moviment de tipus general que coincidí, no «per desitj d'imitació», sinó «per efecte dels ayres que corrien», amb d'altres produïts «en diversos pobles d'Europa» i que, a grans trets, pretenia de «despertar l'adormit sentit nacional». Així, entre les causes desencadenants, comptabilitzà l'historicisme de la Il·lustració, el nou sentit poètic que sorgí «en oposició al fret prossaisme en que jagué gran part» del segle XVIII, el sentiment d'enyorança que provocà la comparació del passat amb el present i les grans catàstrofes que assolaren el pas dels dos segles:

adonantse que s'anaven perdent moltes coses del temps passat (y n'hi havia de ben bones y belles) se comensá a tenirs'en anyoransa: anyoransa que aná creixent quant les alenades, á voltes poch suaus, pero sovint pures y sanitoses de la vellura se sentien venir de lluny, entre mitj del tuf de la sanch en la última decena del segle passat, ó de la fumarada de les canonades en lo comens del present. Llavors se reconegué que'ls pobles que havien sigut turbats ó trepitjats tenien un fons nacional y un passat poétich, al qual s'agafaren ab amorosa abrassada.

Altrament, Milà, pel que fa a la llengua, distingí dos moments que, en molts d'aspectes, són complementaris però que, en d'altres, són excloents. En el primer, per exemple, la llengua aparegué «com voltada d'una corona poética», és a dir, convertida en un mite, alho-

ra, adorable i inassequible. En el segon, en canvi, gràcies a l'«assaig, no del tot infructuós», de Puigblanch, a la memorable «empenta» d'Aribau i, sobretot, a l'«esfors continuat» de Rubió, aparegué, ja, com una llengua «en la qual per primera vegada aprenguerem á anomenar les meravelles de la creació y à llansar els crits de la nostr'ánima» i que, val la pena de subratllar-ho, havia estat «prou conreada gramatical y poética-ment pera que no s'hagués convertit en parla plebeya» i es mantingués «verge y gens rebregada, y disposta per nous usatjes».

Ara: per a Milà, la «renaixensa», més que en l'ús poètic de la llengua, consistí en d'altres objectius més amplis que resumí en quatre punts, alguns d'ells, ja apuntats o desenrotllats en les propostes anteriors: 1) «la continuació de l'us comú», és a dir, social de la llengua, un ús, tanmateix, que «no vol dir oblit ó apartament de la general del regne» i que, malgrat les amputacions i els atemptats que ha sofert, pot aspirar encara, «sino tant com alguns belgues, desitjosos de que's done *en neerlandés* la segona ensenyansa, més de lo que volen los felibres per sos dialectes provensal ó llenguadocià, so es, que les families ciutadanes, que ja no'ls usen comunment, se convinguen per parlarlos en certes diades»; 2) la conservació de «les usances de la terra», tot i que l'empresa és «dificultosa, en un temps en que tractantse de coses antigues, tothom vol esser espectador y ningú actor»; 3) la conservació de «la legislació civil», una matèria en la qual, diu, s'han fet intents valuosos «no sols per part de poetes é historichs, sino també de sabis y prudents jurisconsults»; 4) la recuperació de «la legislació pública», per la qual cosa demana un retorn a «aquelles velles institucions que engendraren homens com un *Fivaller*, exemple ensemps d'independencia y fidelitat».

Amb aquests quatre punts programàtics, Milà analitzà l'activitat literària que, a despit d'alguna traïció, reputà, en conjunt, brillant. I, a la vegada, sense renunciar a cap dels seus principis, acceptà per al futur qualsevol tipus d'innovació:

Que s'assatjen, si tant se desitja, noves formes y nous genres. Que s'preferesquen assumptos dels temps nous, si's saben tractar com han sabut los autors d'*Hermann*, *Miréio* y *Evangelina*. Que's cante lo bo de la vida moderna mentre sia ab ver-taders cants y no ab versificats discursos. Que's pinte la naturalesa, no sols ab los colors usats pels poetes sino ab los tons dels Buffons y Humboldts, ab tal que no s'oblide que la naturalesa no es més que l'orla del vestit de Aquell qui l'ha criada. Que s'aprofiten los fugitius llampechs es-tétichs que poden eixir dels descobriments cien-tífichs. Que s'poetisen, si hi ha algú que tinga esme per ferho, les admirables invencions de l'in-dustria... Tot aixó está molt bé: mes se'ns per-metta dir que per nostra part creyem que aixís com la ciencia, encara que errable, es progressiva, l'art es tradicional, y que la poesia sempre viurá dels sentiments de que ha viscut d'ensá que'ls homens son homens (OC, V, 465-72).

JOAQUIM MOLAS

MILÀ I FONTANALS, ROMANISTA

PER

MARTÍ DE RIQUER

CATEDRÀTIC DE LA FACULTAT DE FILOLOGIA

MILÀ I FONTANALS, ROMANISTA

Fa exactament cent vint anys, l'acte que avui estem celebrant constituïa una data important en la interpretació crítica de la literatura espanyola. Encara no existia l'edifici on ara ens trobem i la Universitat de Barcelona, feliçment restablerta, complia les seves missions al carrer del Carme. Allí, davant el claustre universitari i els estudiants, Manuel Milà i Fontanals llegia l'oració inaugural del curs 1865-1866 sobre el tema *Del carácter general de la literatura española*. Aquesta dissertació és un dels escrits de Milà que més ens acosten al que devia ésser el seu ensenyament universitari, com corroboren els seus programes de l'assignatura, ja que els seus importants llibres de recerca i les seves contribucions erudites van per un camí molt diferent. Milà portava a les seves classes els resultats de les seves investigacions quan creia que havien atès una definició admissible, i les seves explicacions universitàries, monòtones, expressades amb veu opaca i sense els exhibicionismes oratoris tan de moda al seu temps i en temps posteriors, s'atenien al nivell dels estudiants que assistien a les aules.

El discurs inaugural a què em refereixo és una densa síntesi d'un curs de literatura on les dades històriques i socials són tingudes molt en compte per tal d'explicar fets literaris; i sempre s'hi fa una clara distinció entre la literatura d'arrel culta i la literatura popular i s'emeten personals i encertades consideracions so-

bre les gestes i el romancer, sobre el naixement de la prosa castellana i les influències francesa, provençal, oriental, aquesta molt limitada, contra el corrent aràbitzant de molts historiadors del temps, i la italiana. De vegades, en un parell de línies, Milà caracteritza *La Celestina*, la novella picaresca o l'obra de Cervantes, de Quevedo o de Lope de Vega.

Però per damunt de tot cal admirar la novetat que suposà aquesta oració inaugural, on el mestre gosà fer un sintètic panorama d'història literària fins aleshores no emprès per ningú. Escriu Menéndez Pidal a la introducció de la *Historia general de las literaturas hispánicas*, apareguda el 1949, que «la primera caracterización general de la literatura española que cabe mencionar es la que aparece en la hermosa oración inaugural pronunciada en 1865 por Milá y Fontanals ante la Universidad de Barcelona». I Menéndez y Pelayo havia dit en aquesta mateixa Universitat el maig del 1908 que Milà «en su oración inaugural de 1865, llena de intuiciones y rasgos geniales, verdadero vuelo de águila crítica, trazaba la más luminosa síntesis de nuestros anales literarios».

Quaranta-vuit anys tenia Milà i Fontanals quan pronuncià aquesta magnífica dissertació universitària, gran part de l'originalitat de la qual és deguda al fet que la literatura castellana hi és examinada tenint en compte el conjunt de les literatures romàniques, la provençal, la francesa, la italiana i la catalana, sobre totes les quals Milà ja havia treballat directament i, en alguns casos, de manera destacadíssima.

Prescindint ara del creador literari, tant en català com en castellà, l'obra de Milà i Fontanals té uns límits amplis, que tanquen des de la teoria de les arts i l'es-

tètica fins al recull personal de corrandes i cançons tradicionals de boca del poble, i en els qui caben la lingüística, la teorització gramatical, la història, la història literària i la crítica divulgadora i orientadora mitjançant la col·laboració en revistes i diaris.

Precisament en una revista dirigida per Joan Cortada, la *Gaceta de Barcelona*, Milà publicà l'any 1853 uns *Estudios sobre la lengua y literatura provenzales*, la primera part dels quals havia estat llegida a la Reial Acadèmia de Bones Lletres. És una breu i concisa exposició de la formació de les llengües romàniques, de les primeres mostres dels parlars d'oc, de la llengua dels trobadors i dels dialectes del provençal. Tres anys després Milà publicava al *Diario de Barcelona*, un article sobre els principals trobadors, els gèneres poètics provençals i llur influència sobre les literatures francesa i italiana. Aquestes i altres contribucions similars eren els preludis o els assaigs del que serà un dels llibres més reeixits de Milà, peça fonamental dels estudis provençals, *De los trovadores en España*, que aparegué a Barcelona l'any 1861.

Tots el coneixem, i a les aules i seminaris de la nostra Facultat de Filologia *De los trovadores en España* és llibre tots temps llegit, consultat i adduït, cosa que difícilment s'esdevé amb un llibre d'erudició que té més de cent vint anys. L'especialitat trobadoresca avui compta amb una nodridíssima bibliografia, renovada any rera any, i en la qual, des dels començaments del present segle, s'han publicat excel·lents edicions monogràfiques de gairebé tots els poetes, s'han fet notabilíssims estudis de conjunt i la matèria s'ha assetjat des de tots els punts de vista lingüístics i literaris i és constantment objecte de lectures subtils pel que fa a l'estil, l'estructura i la música i pel que fa al sentit so-

ciològic i que tot sovint és motiu d'agosarades i d'arbitràries interpretacions. Tot això fa sorprenent que quan ens acostem a les pàgines del *De los trovadores en España* de tant en tant trobem insinuat allò que ara ens sembla una adquisició recent o obert un camí que la crítica no ha fressat fins fa poc.

Sortosament, Milà fou un investigador que procedí amb rigorós positivisme, que no afirmà res sense haver trobat dades segures que li ho justificuessin i que treballava a base del seriós examen i de la fidel interpretació dels textos. El seu gran coneixement de la història i de la societat medievals fou el segur terreny des del qual li fou possible enlairar-se a la més eficaç interpretació literària.

Amb uns precedents tan fragmentaris i insegurs com són els llibres de Sainte-Pelaye, de Millot i de Fauviel i amb un coneixement encara no complet de l'obra de Friedrich Diez, Milà emprengué l'estudi dels trobadors sobre els manuscrits, sia directament sia a través de les còpies del gironí Bastero, i sobre els atapeïts reculls de textos publicats per Raynouard i Mahn i a la crestomatia de Bartsch i sobre els pocs treballs monogràfics que existien al seu temps. I donà una completa i àmplia visió dels trobadors provençals que foren en relació amb les corts d'Espanya el XII i el XIII i dels poetes catalans que durant aquells dos segles escriviren en provençal.

De los trovadores en España és fonamentalment un llibre d'erudició, però constitueix també un atractiu recull de poesia medieval on els valors literaris són oferts al lector amb l'esperança de guanyar-se'l i de fer-lo participar d'aquells valors espirituals que Milà, professor d'estètica, veia en la lírica dels trobadors.

Aparegueren *De los trovadores en España* de Manuel Milà i Fontanals com una obra cabdal i essencial que introduïa a Espanya els estudis trobadorescos i que feia preveure una bella continuïtat. Un any abans, el 1860, s'havia publicat a Madrid la tesi doctoral de Toribio del Campillo intitulada *Ensayo sobre los poetas provenzales de los siglos XII y XIII*, en la qual escomet el problema, encara avui debatut, de l'existència de poesia èpica en llengua provençal i fa una detallada anàlisi del *Girart de Rossilhó*. Així mateix el 1861, mentre a Barcelona eixia el gran llibre de Milà, apareixia a Madrid la tesi doctoral de Josep Coll i Vehí *La sátira provenzal*. Es tracta d'un molt complet estudi del sirventès trobadoresc, amb intencionats extrets i de tant en tant fines i personals observacions. Coll i Vehí havia estat alumne universitari de Milà, era amic seu i company en diverses activitats literàries i aquell mateix any havia dedicat tres elogiosos articles a *De los trovadores en España* a les pàgines del Brusí. Tot i això a aquest bell estudi sobre *La sátira provenzal* no apareix mai el nom de Milà ni cap referència bibliogràfica als seus estudis trobadorescos. I encara que és cert que aquesta tesi es publicà desproveïda d'aparat bibliogràfic, sobta que Coll i Vehí no hi faci ni la més petita referència al seu mestre i amic. Quatre anys després, el 1865, es publicava també a Madrid la monografia de Pere Vignau i Ballester *La lengua de los trovadores*, curiosa dissertació filològica i exposició gramatical basades en *Las razós de trobar* de Ramon Vidal de Besalú i el *Donats proensals* d'Uc Faidit, estudi del qual Milà donà compte al *Diario de Barcelona* tot i oposant-se a la denominació de «lemosín-provenzal» que Vignau aplicava a la llengua dels trobadors.

Oblidant, com és just, *Los trovadores* de Víctor Balaguer, les tres monografies que he citat, meritòries per l'època en què foren escrites, no contribuïren a obrir un corrent d'estudis provençals a Espanya com augurava obra tan densa, completa i ben enfocada com fou *De los trovadores en España* de Milà i Fontanals. Escriví el gran provençalista francès Alfred Jeanroy el 1934 que el llibre de Milà havia inaugurat brillantment els estudis provençals al sud dels Pirineus i que constituïa l'estudi més exacte que, després de Diez, havia estat consagrat a un grup de trobadors; però afegia: «Mais, même dans cette Catalogne si chère au coeur des troubadours, son auteur ne devait trouver de successeur digne de lui qu'au but de près d'un demi-siècle.» Segurament es refereix a Jaume Massó Torrents.

Però aquest trist fenomen de manca de continuïtat no s'esdevé amb un altre dels llibres fonamentals de Milà i Fontanals, i ara em refereixo a *De la poesia heroico-popular castellana*, obra magistral a la qual féu un mal immens la desastrosa primera edició del 1874, plena d'abreviatures, de vegades enigmàtiques, i d'errades d'impremta, dany que Joaquim Molas i jo intentàrem de reparar en la segona edició del 1959.

Dues fonts de saber configuren aquest llibre i li atorguen peculiar valor. Milà hi combina les seves àmplies i profundes coneixences d'història medieval i d'èpica francesa, adquirides tant en la lectura atenta i fructífera dels textos com en la bibliografia apareguda arreu d'Europa, amb la seva pràctica de folklorista, d'home que no tan solament coneix el fons llegendari del poble i sobretot la cançó i el romancer tradicionals, que ha recollit a la terra, ans encara l'erudit especialitzat que interpreta històricament

aquestes vives mostres populars. Milà hi estudia primordialment l'epopeia castellana medieval, però ho fa des d'una elevació romànica i així pot arribar a unes conclusions que, en gran partida, són guanys adquirits. L'obra fou rebuda i judicada amb entusiasme per especialistes tan competents com Gaston Paris, Paul Meyer, Alfred Morel-Fatio, Giuseppe Pitrè, i, entre nosaltres, per Aureliano Fernández Guerra, Juan Valera, José Amador de los Ríos i, naturalment, per Marcelino Menéndez y Pelayo. Deia aquest el 1908: «Desde 1853, fecha de sus primeras *Observaciones sobre la poesía popular*, había anunciado Milá una teoría enteramente diversa, la cual obtuvo su perfección y complemento en el libro *De la poesía heroico-popular castellana*, impreso en 1874, que es el más sólido e indestructible fundamento de su gloria. Este libro, apenas leído entre nosotros al tiempo de su aparición aun por los que más obligados estaban a leerle y entenderle, salvó triunfante el Pirineo, el Rhin y los Alpes, y ha sido más citado y estimado que ningún otro libro de erudición española, porque representaba, no sólo un acrecentamiento de doctrina, sino un cambio de método. La unidad de nuestra poesía heroica, el verdadero sentido en que ha de tomarse el ambiguo nombre de popular que lleva, la genealogía de los romances y su derivación mediata o inmediata en los cantares de gesta, las relaciones entre la poesía y la historia, el valor de las crónicas como depósito de la tradición épica y medio de reconstruir los poemas perdidos, el influjo de la epopeya francesa en la castellana, desconocido por unos y exagerado por otros, la teoría métrica del verso de las primitivas gestas y sus evoluciones, fueron puntos magistralmente delucidados por Milá. Y si es verdad que en algunos había tenido precursores, como él leal y modestamente reconoce, también lo es que por él

quedaron definitivamente conquistados para la ciencia, y que él fue quien los redujo a cuerpo de doctrina, corroborándolos con el estudio paciente y minucioso de cada ciclo, en que su sagacidad logró verdaderos triunfos, especialmente en la leyenda de Bernardo del Carpio. Quien tenga que discurrir en adelante sobre estas materias, habrá de tomar por guía el libro de Milá, so pena de confundirse y extraviarse. Su método vale todavía más que sus conclusiones: éstas podrán ser modificadas en algún detalle, pero el procedimiento es seguro, infalible, casi matemático. Pudo equivocarse, y se equivocó alguna vez, por falta de datos, pero interpretó y combinó admirablemente todos los que poseía, y los hizo servir para una demostración luminosa, que un gran discípulo digno de él, el joven autor de *La leyenda de los infantes de Lara*, ha reforzado y completado con importantes corolarios. Hoy, no sólo está reconocido por la crítica el concepto de la epopeya castellana, sino determinado íntegramente el proceso evolutivo de sus formas. Precisamente el libro del señor Menéndez Pidal, antes aludido, viene a confirmar la tesis capital de Milá respecto a la derivación de los romances aplicándola a un caso en que el maestro la había sospechado, pero sin poder resueltamente afirmarla.»

Remarquem aquesta important observació. Des de l'any 1896, quan publicà el seu monumental llibre *La leyenda de los infantes de Lara*, Ramón Menéndez Pidal, en les seves capitalíssimes contribucions a l'estudi de l'epopeia castellana, seguí, confesant-ho sempre honradament, unes investigacions que havia iniciat Milà a *De la poesia heroico-popular castellana*, fidel a les seves línies generals i adduint-hi una riquíssima documentació de què aquest no pogué disposar a Barcelona, com són els manuscrits de cròniques castella-

nes i llatines conservats a les biblioteques de l'Esco-
rial i de Madrid.

En aquest aspecte l'escola de Milà no persistí pas a Barcelona, ans a la Universitat de Madrid i després al Centro de Estudios Históricos, i el principal deixeble del mestre català fou Ramón Menéndez Pidal, el qual obrí al seu torn una altra fecunda escola on els estudis literaris medievals anaven agermanats amb els lingüístics, conjunció que en aquest doble vessant no recolliren Menéndez y Pelayo ni Rubió i Lluch, hereus de Milà a Madrid i a Barcelona, historiadors literaris l'alçada dels quals a tots és evident, però que no s'interessaren per la lingüística.

Quan Joseph Bédier, al tercer volum de la seva clàssica obra *Les légendes épiques*, dedica tot un capítol a determinar les diverses teories que fins el 1912 havien estat emeses sobre el complicat i apassionant problema de l'origen de les cançons de gesta franceses, no hi dóna cabuda al llibre de Milà, que sembla que llegí molt per sobre o que tal vegada conegué indirectament; però en fer esment de la famosa teoria de les cantilenes, suposats càntics breus que haurien donat origen a les epopeies romàniques, es veu forçat a reconèixer, en una insignificant nota de línia i mitja, que aquella teoria «n'avait été contredite que pour l'Espagne, dès 1874, par Milà y Fontanals», i el mèrit d'haver desmuntat les cantilenes l'atribueix a *L'origini dell'epopea francese* de Pio Rajna, publicat el 1884, on l'illustre romanista italià esmenta molt sovint, i sempre amb compenetració, *De la poesia heroico-popular castellana* i atribueix justament a Milà la prioritat en aquest important guany erudit. Sospito que Bédier coneixia les teories de Milà només per mitjà de referències de Gaston Paris i de Pio Rajna; però

si hagués llegit el seu llibre amb l'atenció que mereix en molts punts hauria pogut trobar reforçaments molt fermes per alguns aspectes de la seva tan brillant tesi general, però també hauria après arguments que l'haurien fet més caute. Milà coneixia prou bé el mecanisme de l'art tradicional per no fer acceptable que la *Chanson de Roland* sigui el fruit d'un rampell de geni d'un poeta de finals del segle XI que escrivia sobre una taula de treball com podia fer-ho Racine i sense precedents versificats en francès més antics. Encara avui és molt profitosa la lectura atenta del *De la poesia heroico-popular castellana*.

I també ho és, i això ho saben molí bé els professors i alumnes dels nostres departaments de català, la lectura i aprofundida meditació dels estudis de Milà sobre l'antiga literatura catalana, sobretot aquells dedicats a poetes dels segles XIV i XV. Fou Milà una autoritat en les literatures provençal, castellana i catalana, donà excel·lents interpretacions i camins pel coneixement de les cançons de gesta franceses palesà en diverses ocasions la seva compenetració amb la literatura italiana antiga i moderna, des de Dante fins a Manzoni. Gràcies a la seva competència literària i lingüística fou l'introduïdor a Espanya de la filologia romànica; i li fou reconegut arreu, com palesen les seves relacions epistolars amb els principals romanistes d'Europa i la seva col·laboració en revistes especialitzades de França i d'Alemanya, i això està molt ben estudiat en unes pàgines de l'excel·lent llibre de Manuel Jorba *Manuel Milà i Fontanals en la seva època*.

Una anècdota revela l'entusiasme que sentien els més grans romanistes del temps per l'obra de Milà i Fontanals. El maig del 1874 Albert de Quintana envià

a Paul Meyer un exemplar del seu discurs als Jocs Florals de Barcelona, i el fullet arribà a París emboïcat en una prova d'impremta d'un llibre que intrigà el destinatari el qual l'examinà amb el seu col·lega Gaston Paris, i tots dos arribaren a la conclusió que forçosament es tractava d'una pàgina d'un llibre de Milà que desconeixien. Quatre mesos després Paul Meyer i Gaston Paris rebien sengles exemplars dedicats del *De la poesía heroico-popular castellana*, i descobriren que aquella prova corresponia al recent llibre i escrivien entusiasmats a Milà. El segon començava així la seva lletra de regreïament: «J'ai reçu samedi dernier votre beau livre *De la poesía heroico-popular castellana*, et je viens de passer trois jours à le lire et à le relire avec un plaisir et un profit toujours croissants.»

Manuel Milà i Fontanals tancava la seva oració inaugural del nostre curs 1865-1866, a què m'he referit al començament, amb uns consells adreçats als estudiants barcelonins que havien escoltat la seva original i densa dissertació, que ara vull repetir: «Al presentar a nuestros jóvenes alumnos algunas ideas respectivas a nuestra literatura nacional, sin tratar de infundirles una ciega admiración ni de ofuscar su discernimiento para juzgarla, tanto en la parte literaria como en la moral, nos ha animado el deseo de excitar su respeto y su amor a este rico legado de nuestros padres. En él hallarán no sólo modelos únicos de lenguaje y no sólo brillantes producciones del ingenio, sino obras incomparables donde podrán aprender la sabiduría práctica, la primera a que deben aspirar; y en su conjunto, en medio de innegables extravíos, verán mantenerse los fundamentos de verdades superiores e incontrastables. Nunca en materias literarias ni científicas les aconsejaremos el aislamiento y un mal en-

tendido españolismo, pero sí la prudencia más exquisita para distinguir, en las obras de ingenio, lo que debe levantar sus ánimos de lo que puede abatirlos y mancillarlos, y en las de ciencia, los resultados debidos a una observación cauta y sesuda, de presuntuosos y mal cimentados sistemas.»

Milà sabia que les disciplines que s'ensenyen en la que avui és una Facultat de Filologia devien fonamentar el coneixement tècnic i especialitzat de diverses matèries lingüístiques i literàries per tal de fer dels estudiats, per damunt de tot, uns competents classicistes, semitistes, germanistes o romanistes com ell. Però sabia també, i això de vegades s'oblida, que de les universitats ixen els grans escriptors, formats en la constant i diària comunicació amb els prosistes i poetes del passat. *La cançó del pros Bernat* no existiria si Milà i Fontanals, a més de conèixer com ningú la vella poesia èpica i haver recollit tradicions medievals, no n'hagués assimilat l'esperit, la dicció i fins i tot la mètrica. I és aquest el missatge que transmeté als seus alumnes i que més d'una vegada, fins a l'actualitat, ha recollit la nostra Universitat. La que fou Facultat de Filosofia i Lletres i ara s'anomena Facultat de Filologia ha seguit, encara que inconscientment, els consells de Milà. ¿Fóra exagerat afirmar que ací aprengueren a valorar la literatura i a escriure bé figures tan importants de les nostres lletres com Carles Riba i Salvador Espriu? L'actual retorn literari al medievalisme, que Milà introduí en aquesta Universitat, procedeix en gran partida de les nostres aules. Sense les classes ací professades sobre Chrétien de Troyes no tindriem el *Poema inacabat* de Gabriel Ferrater, que es llicencià també a la nostra Facultat. La nova proliferació de sextines en la nostra recent lírica deriva de l'entusiasme que ací sempre s'ha tingut

per Arnaut Daniel, trobador que Milà considerava amb justícia artificios. Els relats en prosa i escenificacions que alguns escriptors actuals han emprès sobre matèria del *Tirant lo Blanch*, suposen una certa inconscient obediència als consells de Milà, així com la magnífica tasca de cantants que divulgen poesies de vells trobadors davant un públic ampli i bigarrat.

La ciència a la qual Manuel Milà i Fontanals dedicà gran part de la seva existència és matèria viva i operant i si els llibres principals els adreçà primordialment als entesos i erudits, el poeta i professor d'estètica de les arts no oblidà que les seves recerques ajudarien a la pervivència de la creació en aquell elevat i digne concepte que tingué sempre de la literatura.

MARTÍ DE RIQUER

Depósito Legal: B. 33.609 - 1985

Termogavat Espanyol, S. A.

